

HAUSMANN PÉTER

Thorstein Veblen és az evolúciós közgazdaságtan – egy új emberkép megalapozásának kísérlete

150 éve született Thorstein Veblen

A tanulmány Veblen munkásságának arra a vonására koncentrálna, amelyben e kiváló teoretikus egy új és a kor meghatározó tudományos szemléletének alternatívát nyújtó tudományos megismerés létjogosultságát hirdette. Az evolúciós szemléletéről van szó, amely Veblent a közgazdasági emberkép kórrajzának elkészítésére készítette, és egyben egy új, hitelesebb emberkép felvázolására ösztönözte. Az írás egyfelől ennek az evolúciós szemléletű emberképnek a bemutatására tesz kísérletet. Másfelől annak a nézetnek az igazolásához is adalékokkal kíván szolgálni, amely szerint Veblen gondolatait nem csupán időtállóknak kell tekinteni az új évezred megismerési törekvéseiben, hanem olyan értéknek, amely képes új irányokban is megújulást nyújtani a közgazdaságtan számára.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: B15, B52.

Thorstein Veblen helye a közgazdasági megismerésben

„Veblen az írásnak, a tanításnak és a szoknyavadászatnak szentelte idejét. A háromból kettő könnyen ment” – írja *Buchholz* [1998] a számtalan ingyencséget az olvasó elé tálaló könyvében, egyben tanári munkásságáról is annyit megjegyezve, hogy arra „jellemző volt a motyogás, morgás, kötözködés, diákjai gyötrése és gúnyolása, valamint tanulmányaik abbaahagyására való szüntelen biztatás” (220. o.). Egy másik könyvében pedig csak annyi fontosat jegyez meg róla, hogy „voltak botrányos közgazdászok: Thorstein Veblen, aki fűvel-fával együtt halt.” (*Buchholz* [2000] 278. o.)

Pedig Veblen színes életét, kivételes egyéniségét és életművének jelentőségét semmi sem bizonyíthatja jobban annál, hogy halála után nem sokkal, alig öt évvel később, *Dorfman* [1934] tollából egy PhD-tézis látott napvilágot, párhuzamot keresve egy hányattatott élet állomásai és a kor szelleméhez mérten eretneknek mondható tudományos tevékenység között. Nem sokkal később pedig a vebleni gondolatok hű követőjének számító *Mitchell* [1936/1964], majd rá egy évre *Hobson* [1937] tárta a tudományos élet és a közvélemény elé Veblen közgazdasági szemléletének főbb mondanivalóját.

Veblen gondolatait azonban a társadalomtudományok művelői később sem hagyták a feledés homályába veszni, hiszen mind a közgazdaságtudományon belül (például *Sowell* [1967], *Arrow* [1975], *Walker* [1977], *Brown* [1998]), mind pedig azon kívül (például *Davis* [1944], *Riesman* [1953], *Diggins* [1978], *Campbell* [1986]) megfogalmazódnak olyan gondolatok, amelyek a vebleni életmű egyes területeinek megerősítő szándékú vagy éppen kritikai élű közelítését nyújtják. Sőt, majdnem 70 évvel *Dorfman* gondolata-

inak megjelenése után egy újabb, teljesebb, és a dorfmani szemlélettel igencsak ellentétes, minden bizonnyal hitelesebb életrajzi írás született (Edgell [2001]), ami még inkább megerősíti e kiváló teoretikus jelentőségét.

Míndezen alapján úgy vélhetnénk, hogy Veblen gondolatainak fontos helye és jelentős súlya van a mai uralkodó (*mainstream*) közgazdasági elméletekben vagy a közgazdaságtan eszmetörténetében. Gondolhatnánk már csak azért is, mert Veblen művei, valamint a vebleni szemlélet tükröző írások állandó hivatkozási alapot jelentenek más tudományterületek, így elsősorban a szociológia, a kultúranropológia, a fogyasztáskutatás, illetve a hazai és nemzetközi életmódkutatás (Vörös [1995]) számára. Ha azonban beleolvastunk azokba az alapművekbe, amelyek a modern közgazdaságtan ismerettárát foglalják magukban, legtöbbször csak a Veblen-hatásként ismert összefüggés általános és néhány mondatos magyarázataival találkozhatunk. Így például a több mint egy tucat kiadást megért és a legtöbb nyelvre lefordított *Samuelson–Nordhaus* [2000] mindössze egyik fejezetének összefoglalásában említi meg Veblen nevét, és akkor is csak a következő összefüggésben: „A nagy vagyonok tulajdonosai élni kezdtek a presztízsfogyasztás lehetőségeivel; e kifejezést a közgazdaságtanban Thorstein Veblen vezette be *A dologtalan osztály* (*The Theory of the Leisure Class*, 1899) című könyvében.” (*Samuelson–Nordhaus* [2000] 163. o.)

Általánosságban is igaz, hogy a közgazdasági szakirodalomban leginkább csak akkor találkozunk Veblenre való hivatkozással, amikor valaki a *homo oeconomicus* posztulátumára felépített – vagyis a szélsőségesen individualista, haszonelvű és maximalizáló fogyasztói viselkedést feltételező – modelljén kíván némi módosítást végrehajtani. Így például, ha a paradox árhatások egyes eseteire keres magyarázatot. E szerint például a növekvő ár ellenére azért növekszik egy termék kereslete (vagy pontosabban a keresett mennyisége), mert 1. a magasabb ár magasabb (élet)minőséget sugall a fogyasztónak (minőséghatás); 2. a fogyasztás a pénzbeli erő és ebből következően a magasabb státus kifejezésére szolgál (klasszikus Veblen-hatás), 3. bizonyos fogyasztók többletfogyasztása másokat is erre sarkall (nyájh hatás), 4. éppen a csökkenő árak miatti többletfogyasztás riaszt el másokat (sznobhatás). Ezek az összefüggések azonban már igen korán, elsősorban *Leibenstein* [1950/1982] közismert munkája révén bekerültek a neoklasszikus fogyasztáselmélet ismerettárába, és sajnos azóta sem lelhetünk mélyebb magyarázatra annál, ahogy Leibenstein magyarázta.

Veblen életművének és gondolatainak súlya nagyobb annál, mintsem kizárólag a Veblen-effektus árnyalatainak bemutatásaként kapjon helyet a mai közgazdaságtani megismerésben. Egyrészt azért, mert a neoklasszikus hagyományokra felépülő mai közgazdasági elmélet ilyen bővítése még mindig nem képes teljes mélységében és összetettségében megragadni sem a gazdasági viselkedés – elsősorban a fogyasztás mögött – meghúzódo egyéni motivációkat, sem a fogyasztás szimbolikus jelentéstartalmát, sem pedig annak társadalmi és kulturális oldalát, noha Veblen kifejezett szándéka volt a közgazdasági megismerés kereteit ilyen irányokban kitágítani. Másrészt azért, mert Veblen munkássága más területeken is képes támpontul szolgálni a közgazdasági megismerés számára. Ezért ennek a tanulmánynak éppen az a célja, hogy bár csak röviden és vázlatosan, mégis túlmutasson a mai főáramú közgazdaságtan Veblen gondolatait érintő általános megközelítésén. Ezért igyekezünk bemutatni a *homo oeconomicus* vebleni kritikájának egy szélesebb környezetét; egyben igazolást is keresve arra, hogy a vebleni életmű számos olyan kérdéskört felölel, amelyre a harmadik évezred közgazdasági megismerési folyamatában is szüntelen választ keresnek azok a gondolkodók, akik a mai főáramú megközelítés mellé új utakat és lehetőségeket keresve képzelik el a közgazdaságtan továbbfejlődését vagy megújulását.

Veblen evolúciós víziója – egy alternatív homo oeconomicus megalapozása

Thorstein Veblen 1929. augusztus 3-án, csak néhány hónappal a kapitalista gazdaság addigi legnagyobb válságának kirobbanása előtt hunyt el. Olyan korszakban, amelyről a vebleni életmű annyi veszélyt és nem kívánt folyamatot tárt fel, egyben felhívva a figyelmet arra is, hogy a közgazdaságtan csak akkor érheti el a klasszikusai által kijelölt célját, ha megismerési törekvései követni is képesek azokat az – intézményi, kulturális és lélektani – változásokat, amelyek a gazdaságban, a társadalomban végbemennek. Levy [1997] szerint ő is Cassandra volt: senki sem hallgatott rá.

Veblen pesszimizmusát azért kell hangsúlyoznunk, mert az élesen szemben áll jó néhány neoklasszikus kortárs optimista felfogásával. Érdemes kiemelni Robbins gondolatát, hiszen ő a rendelkezésre álló matematikai apparátust és a gazdasági jelenségek – több mint egy évszázados – tudományos megismerési folyamatának tapasztalatait elegendőnek találta ahhoz, hogy a neoklasszikus módszertan segítségével megbirkózzon a kor aktuális kérdéseivel és problémáival is. Ennek megfelelően Robbins azt hangsúlyozta, hogy a neoklasszikus elmélet alapvető előfeltevéseiből tisztán deduktív logikával el lehet jutni olyan általános érvényű törvényekhez, amelyek kiegészítő feltevések segítségével képesek bármely kor konkrét gazdasági jelenségét magyarázni. Sőt, Robbins úgy vélte, hogy a pozitív közgazdaságtan éppen amiatt alkalmas a gazdasági jelenségek megbízható előrejelzésére, hogy az csak néhány általános posztulátumon alapul, és az analitikus módszernek köszönhetően az elmélet összes lehetséges következménye kirostálható (*Robbins* [1932] 78–79. o.). A kijelentés annyiban fontos és érdekes, hogy azt Robbins az elhúzó-dó világgazdasági válság negyedik évében, 1932-ben fogalmazta meg.¹

Témánk szempontjából nem hagyható figyelmen kívül, hogy Robbins a közgazdasági megismerés célját is kijelölte. E szerint „a közgazdaságtan az a tudományág, amelyik az emberek viselkedését tanulmányozza a különféle alternatív felhasználási lehetőségű, szűkösen rendelkezésre álló eszközök és az elérni kívánt célok összefüggésében” (*Robbins* [1932] 16. o.). Veblen gondolatai azonban éppen arra hívják fel a figyelmet, hogy az effajta vizsgálódásoknak igazi létjogosultságot sajnos az a tény ad, hogy a közgazdasági megismerés csak a mondat második felére – a különféle alternatív felhasználási lehetőségű, szűkösen rendelkezésre álló eszközökre és az elérni kívánt célokra – helyezi a hangsúlyt, elfogadva azokat az emberi viselkedéssel kapcsolatosan megfogalmazott előfeltevéseket, amelyeket a korábbi közgazdasági elméletek is alkalmaztak. Veblen szerint a hangsúly az alkalmazáson van, hiszen a gazdasági cselekvések mögöttes okainak feltárása igencsak hiányos. Ennek a hiányosságnak az érzékeltetésére érdemes idézni Veblen igen ironikus megjegyzését: „A hedonista koncepció szerint az ember nem tekinthető másnak, mint egy homogén golyóbisznak egy villámgyors számológépen, amelyik a fájdalomtól vagy élvezettől stimulálva mozdul el.” (Idézi: *Langlois* [1986] 3. o.)

Veblen tehát nem rokonszenvezett korának uralkodó közgazdasági nézeteivel. Olyannyira nem, hogy nemcsak egyike volt azoknak a teoretikusoknak, akik a piaci hatékonyságot nem tekintették abszolútnak és változatlanak, hanem egyenesen kiemelkedett abban az értelemben, hogy látványosan és igen nagy iróniával vetette el e megismerési út – tértől és időtől független – kategóriái alkalmazásának még az elvi lehetőségét is. Ezért kora tudományos megismerési gyakorlatától eltávolodva, más szemléletű, az állandó vál-

¹ Robbins úgy vélte 1932-ben, hogy „néhány elszigetelt gondolkodó, alkalmazva a dedukció megvetett módszerét, a gazdasági ingadozásokról való ismereteinket olyan szintre juttatta el, amelyre alapozva az elmúlt évek végzetes eseményei általános fogalmak segítségével megmagyarázhatóak lettek, és a válságok rejtélyének néhány éven belüli teljes megoldása sem lesz majd kívül a valószínű események tartományán” (*Robbins* [1932] 115. o.).

tozást is leírni – és tudományos alapokra helyezni – próbáló megközelítéssel, az evolúciós megismerés lehetőségével rokonszenvezett. Ezt a megközelítést, amit Veblen evolúciós víziójának is nevezhetünk, hívhatjuk segítségül akkor is, ha a neoklasszikus teória emberképének, a *homo oeconomicus*nak vebleni cáfolatát szeretnénk megragadni, hiszen ahogy azt Veblen megfogalmazza: „az emberről feltett tulajdonságok változatlanok; maga az emberi tényező az, ami változik” (Veblen [1919] 71. o.). Veblen ezzel arra utal, hogy az ember gazdasági természetét nem lehet a newtoni mechanika oltárára felépített, tértől és időtől függetlenített neoklasszikus emberkép, a *homo oeconomicus* felfogásán keresztül megérteni (Langlois [1986] 4. o.), hiszen abból éppen a valóságos *homo aspektus*, illetve az *oeconomicus* megkövetelt viselkedési feltételei hiányoznak. Ezért az ember gazdasági viselkedését is csak dinamikus és életszerű keretek között lehet vizsgálni.

Az evolúciós megismerés szerepe a közgazdaságtanban

Veblen korának néhány teoretikusa az evolúciós megközelítést javasolja a közgazdasági megismerés megalapozásához. A gazdasági jelenségek effajta megközelítésének genezisést a legtöbben Schumpeter munkásságában vélik megtalálni (például Nelson–Winter [1982], Kelm [1997], Hideg [2001], Fagerberg [2003]), annak ellenére, hogy Schumpeter maga is megnevezi azokat a gondolkodókat (elsősorban Spencert és Marshallt), akiknek a munkásságát jelentősnek ítéli meg, egyben kiindulási alapnak is tekintve a társadalomtudományok evolúciós magyarázatában (Schumpeter [1954] 444–446. o.). Mindamellet a schumpeteri evolúciós gondolatokkal több tekintetben is összecsengő, ám azokat időben megelőző megközelítés már a vebleni életműben is fellelhető, sőt mi több, abban központi jelentőséget képvisel. Ennek ellenére Veblen evolúciós gondolatairól egyetlen szó sem esik Schumpeter grandiózus művében.

Már Veblen előtt, Marshall Alapelveiben is felfedezhetők azok a megközelítések, amelyeket Darwin alkalmazott először A fajok eredetében (1859) (Marshall [1890/1961]).² Sőt, Marshall fő műve nyolcadik kiadásának (1920) előszavában a következő nagyon fontos meglátásának ad helyet: „A közgazdász Mekkáját a gazdasági biológia jelenti – inkább, mint a dinamikus közgazdaságtan. Azonban a biológiai koncepciók komplexebbek a mechanikaiaknál; [Így – H. P.] az Alapokról szóló kötetnek relatíve nagy teret kell engednie a mechanikai analógiáknak.” (Marshall [1961] xiv. o.)

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a darwini elvek kismértékben is beköltöztek volna az ugyancsak Marshall által szintetizált neoklasszikus közgazdaságtan eszköztárába. Ezért megkerülhetetlen kérdés, hogy mi az oka Schumpeter hallgatásának a vebleni evolucionista tanokat illetően, és miért nem épült be az evolúciós tudomány szemlélet a neoklasszikus hagyományokba. A kérdés megválaszolását az is indokolja, hogy az égi mechanika tanulmányozásából fogant modern európai tudomány kulcsszava mindig is a haladás, a fejlődés volt, a létrejövő társadalomtudományok pedig a gazdaságot tették a

² Marshall fő művében több helyen is utalást tesz Darwin elméletére. Így többek között a mű bevezetőjében, a közgazdasági fogalomrendszer nehézségeinek tárgyalása során, felhívja a figyelmet a gazdasági élet állandó változása és a vizsgálati módszer statikus keretei között feszülő problémák létre, azaz a gazdasági törvények idődimenzióinak értékelésére és annak darwini megközelítésű kezelésére (Marshall [1890/1961] 50. o.); de az ipari szervezetekről írt fejezetében is Darwin elméletéből emeli ki a „túlélésért folytatott harc” kifejezést, a biológiai evolúciót véve alapul a gazdasági verseny természetének vizsgálatához (uo. 240. o.). Marshall művének majd mindegyik fejezetében burkoltan érezteti, hogy a gazdasági élet legalapvetőbb törvényszerűségei evolúciós természetűek, némi szkepszt adva annak a neoklasszikus elemzésnek, amelyik csak egyensúlyi állapotok mentén végezi vizsgálódásait. Marshall e dilemmájáról lásd Foss [1994] vagy Hart [2003] áttekintő tanulmányát.

fejlődésmítológia központi elemévé, és az ideális társadalom dinamizmusának hordozójává vagy megvalósítójává (*Szakolczai* [1990] 10. o.). A sorra megjelenő evolúciós teóriák első megközelítésben pedig szintén a változást, a fejlődést, a haladást voltak hivatva hangsúlyozni és magyarázni, így az evolúciós szemlélet a különböző történeti kutatásokban és az egyes társadalomtudományi megismerésekben egyaránt a haladás egyetemes irányának bizonyításához szolgált mintegy „*progresszivistá*” módszertani megalapozásként.

A fenti logika azt indokolná, hogy az evolúciós szemlélet a közgazdaságtan számára szolgált volna vizsgálatainak legkiválóbb metodológiai keretével. Ennek ellenére a 19. század második felében elsősorban a szociológiatudomány az, amelyik felhasználja az evolúciós megközelítéseket és metaforákat. A közgazdaságtan ugyanis, néhány teoretikus (például *Marshall* [1890], *Veblen* [1899]) célkitűzéseitől eltekintve, ekkortájt más megismerési utakat keresett. Így nem meglepő, hogy *Veblen* holisztikus és szintetizáló gondolatai finoman szólva sem estek egybe azokkal a közgazdasági megközelítésekkel, amelyekben az egyik fő cél a tudományosság kritériumainak való megfelelés volt, olyan törekvéseket erősítve meg ezzel a gazdasági jelenségek vizsgálatában, amelyek mindinkább az egzaktá tételesség és modellezhetőség irányába mutattak. E redukcionista célkitűzéseket pedig egyre inkább a matematikai eszköztár és a fizikai analógiák vagy metaforák átvétele alapozta, illetve erősítette meg (*Mirowski* [1984]), jól illeszkedve ahhoz a mechanikus világszemlélethez és a pozitivista-analitikus tudományfelfogáshoz is, ami a modern tudományt megteremtő kartéziánus-newtoniánus törekvések mentén kristályosodott ki, majd vált dominánssá.³

Veblen minden szándéka ellenére a neoklasszikus közgazdaságtan analitikus és pozitivistá tudomány szemlélete tehát nem adott módot a közgazdasági megismerés pszichológiai, szociológiai, történeti-kulturális nézőpontjainak érdembeli bemutatására, hiszen elemzési kerete kizárólag logikai analízisre korlátozódott. Így *Veblen* hiába is helyezett hangsúlyt a gazdasági cselekvés kulturális determinációira és azok változásaira, vagy próbált visszavezetni társadalmi-gazdasági jelenségeket olyan motivációkra, amelyek egyéni vagy társadalomlélektani összefüggéseken alapultak (és így logikai úton levezethetetlenek voltak). Gondolatait és elméleteit analitikus és pozitív szemléletben nem lehetett másnak tekinteni, mint nem jól megalapozott vélekedésnek, pusztá metafizikának, vagyis olyan hiedelemnek, amely csupán szubjektív érvényességgel rendelkezhetett.

Ezért érthető, hogy a *vebleni* gondolatoknak is ihletet adó evolúciós szemlélet és *Darwin* munkássága több tekintetben is olyan mérföldkönek bizonyult a tudományos megismerés folyamatában, amely aligha volt összeegyeztethető a tiszta ész logikáján nyugvó, a kartéziánus hagyományokat követő (*Bush* [1993]) és *Newton* mechanikus világmépből levezethető elemzési kategóriarendszerrel adekvát neoklasszikus gondolkodással. Mert hát éppen az az egyik legfontosabb sajátossága és egyben felbecsülhetetlen értéke a *darwini* elméletnek, hogy eltávolodott attól a felvilágosodás szülte modern tudományos állásponttól, amely szerint a világ „öröktől” fogva létező törvények szerint épül fel, így a tudományoknak ezeket a törvényeket, a világ mechanikáját, az örök körforgásokat kell megismernie.

Darwin ugyanis felrúgva a világ változatlanágát igazolni próbáló elméleti megközelítéseket, egy, az állandó és sokszínű változást sejtető gondolatra, a természetes szelekci-

³ Fontos megjegyeznünk, hogy a 19. század másik sikertudományává a fizika mellett a biológia lépett elő, elsősorban a szociológia számára kínálva előnyös stratégiát, illetve implikálva egyben – vizsgálati tárgyát érintően és megközelítési logikájából fakadóan – olyasfajta megoldást (*Pál* [2001], [2004]), hogy a tudományosság és a társadalmi elfogadottság kritériumainak a biológia – és elsősorban az evolúciós elmélet – módszertanának és metaforáinak adaptálásán keresztül feleljen meg.

óra építette fel az elméletét. És érdemes talán megjegyezni, hogy éppen a társadalmi és gazdasági életben bekövetkező folyamatos változás, a piaci viszonyok által meghatározott versenyben való túlélés látható és tapasztalható jelenségei adtak szellemi ihletést Darwinnak ahhoz, hogy kidolgozza a biológiában is az állandó változást kikényszerítő természetes kiválasztódás mechanizmusát. Darwin ugyanis Malthus demográfiai és közgazdasági gondolatainak a megismerését követően (*Schumpeter* [1954] 445. o.) vitte tovább nagyapja, Erasmus Darwin téziseit, és fejlesztette ki saját evolúciós elméletét.

Másrészt sokan vélik úgy, hogy a növény- és állatvilág evolúciós megközelítése legalább olyan mértékben képezi le a brit szigetek piacgazdasági mechanizmusainak mintáit, mint fordítva (*Young* [1969] 113. o., *Tunzelmann* [1991] 274. o., *Magyari Beck* [2000] 33. o.). De Hayek is – akinek a hozzászólásai igencsak fajsúlyosak és mértékadók a közgazdasági irodalomban – merész kijelentést fogalmaz meg, miután Darwin naplójából szembe-sült azzal, hogy a nagy természettudós Adam Smith írásait olvasta, amikor A fajok eredetét megírta: „Nemcsak azt állítom, hogy az evolúció gondolata régebbi a humán- és társadalomtudományokban, mint a természettudományokban, még amellet is kész vagyok érvelni, hogy Darwin az evolúció alapötletét a közgazdaságtanból kölcsönözte.” (*Hayek* [1992] 31. o.)⁴ Sőt, Hayek még hajmeresztőbbet állít, amikor előbb idézett könyvében Simon N. Patent idézi: „ahogyan Adam Smith volt az utolsó moralista és az első közgazdász, úgy Darwin volt az utolsó közgazdász és az első biológus” (uo. 156. o.).

Ha elfogadjuk Hayek gondolatait, és visszatérünk a Veblen evolúciós elképzeléseinek körvonalazásához, akkor kijelenthetjük, hogy nem is a korai evolúciós közgazdasági megközelítések jelentik a neoklasszikus elmélettől való elkanyarodást, hanem éppen fordítva; és ebből a szempontból Veblen és kortársainak evolúciós magyarázatait akár az első fontos visszakanyarodási kísérletként – vagy legalábbis a neoklasszikusok „preevolucionista tanainak első antitéziseként” (*Foster* [2002] 292. o.) – is felfoghatjuk.

Veblen evolúciós gondolatainak sarokpontjai

Thorstein Veblen Hayek gondolatait jóval megelőzte, hiszen ő már a neoklasszikus tanok elterjedésével egyidejűleg azt javasolja a közgazdaságtudomány képviselőinek, hogy a közgazdaságtant mint „posztdarwiniánus tudományt, állítsák helyre” (*Hodgson* [2003] 85. o.). Sőt, evolúciós szemléletének és törekvéseinek explicit formában is hangot ad, amikor megfogalmazza a témában írt tanulmányának címkérdését: *Why is Economics Not an Evolutionary Science?* (*Veblen* [1898]). Marshall Alapelveinek első megjelenése után pedig alig néhány évvel később, fő művében (*Veblen* [1899/1975]) már főleg biológiai metaforákban és Darwin evolúciós terminusain (*Hodgson* [2003]) keresztül fogalmazza meg gondolatait a neoklasszikus emberfelfogással szemben, igazolást keresve arra, hogy az emberek csak kevésbé racionális alapokon, mint inkább ösztönszerűen vagy különböző társadalmi intézmények által irányítottan cselekszenek. Hodgson megjegyzi, hogy Veblen ismerte és értette a darwini evolúciós folyamat három legfontosabb szempontját, hiszen azok szinte minden munkájában – igaz, más-más módon – megjelennek. Egyfelől azt, hogy a különböző fajok vagy populációk között állandó variációk léteznek, amelyek miatt az egyedek eltérően képesek alkalmazkodni a környezethez. Másfelől léteznie kell valamilyen öröklési szabálynak, ami az utódokat hasonlatosabbá teszi a szüleire, mint

⁴ Legalább a lábjegyzetből ne hagyjuk ki, hogy Hayek a legelső „Darwin előtti darwiniánusnak” a polgári közgazdaságtan megalapozóinak – és így Adam Smithnek is – szellemi táptalajt nyújtó Mandewille-t tekintti: „(...) nekem úgy tűnik, hogy sok vonatkozásban Darwinnál tetőzik az a fejlődés, amelynek elindítása mindenki másnál inkább Mandewille nevéhez fűződik” (*Hayek* [1995] 494. o.).

másokra, viszont fenntartja a változatosságot a populációban. Végül pedig a *természetes szelekció* azokat az egyedeket juttatja előnyökhöz a túlélési versenyben, amelyek adaptációs tulajdonságai kedvezőbbek és sikeresebbek a többiekénél (Hodgson [2003] 88. o.). Veblen ezeket az elveket elsősorban a különféle társadalmi-gazdasági intézményi keretek keletkezésének (variáció), tartós fennmaradásának (öröklés) vagy éppen folyamatos formálódásának (adaptáció) és elterjedésének (*survival of fittest*), illetve megszűnésének (természetes kiválasztódás) magyarázatához használja fel ismert műveiben.

Veblen fő művében, A dologtalan osztály elméletében tehát elsősorban a darwini elveket próbálja meg adaptálni az emberi cselekvések mikéntjének vizsgálatához. Gondolatait elsősorban antropológiai alapokon tárja az olvasó elé, amikor amellet érvel, hogy az emberre jellemző rivalizálási hajlam a társadalmi létben úgy nyer értelmet, hogy a fogyasztással megszerezhető vagyontárgyak alapján határozódik meg az, hogy ki milyen helyet foglalhat el a társadalomban. Veblen szerint ez „a szokásos hivalkodó fogyasztás a társadalom egyetlen osztláját, még a legnagyobb szegényeket sem kerüli el. A fogyasztás e kategóriájának utolsó elemeit csak a legszörnyűbb szükség nyomására adják fel. Igen sok szennyet és kényelmetlenséget elviselnek, amíg eldobják az utolsó csecsbecsét vagy vagyoni státusuk utolsó látszatát.” (Veblen [1899/1975] 96–97. o.)

Veblen az ember gazdasági viselkedésének fő motívumait keresve arra a következtetésre jut, hogy az egyén legtöbbször a saját vagy a megcélzott társadalmi osztályának fogyasztási szokásai szerint cselekszik. Az emberek cselekedeteit ezért elsősorban nem racionális motívumok, mint inkább a rivalizálás ösztöne, a fitogtatás és kérkedő mutogatás kényszere, az irigység lelki jellemzői vagy éppen a korábbi társadalmi szokások vezérlik. Veblen ugyanis leginkább ezekkel a fogalmakkal operálva próbálja meg az említett művében alátámasztani azt, hogy az egyén aligha elszigetelve hozza meg fogyasztói döntéseit pillanatnyi hasznának maximalizálása érdekében, hanem elsősorban a másokkal való versengésben véli – nem pedig tudja! – megtalálni saját vágyainak forrását. Mindez azt is jelzi, hogy Veblen fogyasztója elsősorban külsődlegesen megnyilvánuló vetélkedésben vesz részt,⁵ amelyre olyan fogalmak is kiválóan utalnak, mint a „színlelt”, a „vetélkedő”, a „hivalkodó”, „kérkedő” – hogy csak a legfontosabbakat említsük a nem kevés iróniát is sugalló szógyűjteményéből.

Veblen tehát éppen azzal alkotott újat – de sajnos a mi tudományunk megismerési törekvéseit tekintve csak részben maradandót –, hogy számos esetben éles ellentmondást vélt felfedezni az emberi cselekvések és azok racionalitása, valamint az örömelvűség és a tényleges attitűdök között. Műve kiváló éleslátással mutatja be, hogy a fogyasztás mögött elsősorban – sőt nem egy esetben egyáltalán – nem a racionális viselkedést és az örömszerzés motívumát kell keresnünk, hanem olyan társadalmi normákat, amelyek egyaránt meghatározzák és formálják az egyéni cselekvéseket. Kézzelfogható példáiból az öltözködést célszerű megragadnunk, hiszen Veblen szerint arra „még inkább érvényes, mint a fogyasztás többi tételére, hogy az emberek jelentős nélkülözésre hajlandók az élet szükséges vagy kényelmi berendezései tekintetében, hogy megüthessék a jóra való mércéjét a pazarló fogyasztásban” (Veblen [1899/1975] 163. o.). Ez Veblennél annyit jelent, hogy a minél drágább vásárlás célja mögött az a szükség vezérli a fogyasztót, hogy alkalmazkodjon a bevett szokásokhoz, és ezáltal megüsse az ízlés elfogadott mércéjét. De nem csak drágának, hanem minél kényelmetlenebbnek is kell lennie Veblen eszmefuttatásában egy ruhának, azért, hogy „gátolja viselője szabad mozgását, és képtelen-

⁵ Ez a magatartás azonban nem azonosítható a Riesman által használt „kívülről irányított” fogyasztóval. Sőt, maga Riesman is megjegyzi, hogy Veblen fogyasztója belülről irányított, egyben utalva arra, hogy „bár a kívülről irányított fogyasztó is versenyezhet, de csak akkor és csak annyiban, amennyiben erre kortársai felhívják, (...) [és amennyiben] feltűnési vágya tompított.” Riesman [1996] 183. o.]

né tegye minden hasznos tevékenységre” (uo. 166. o.). Sőt mindezekén túl még modernek is kell lennie, hogy az állandó változtatásra való képességet is bizonyítsa. Vagyis Veblen a racionalitás és haszonelvűség premisszája helyett egyszerre három uralgó normával, mondhatni parancsoló erejű követelménnyel operál az ember gazdasági döntéseinek és cselekvések magyarázatánál, amelyek élesen ellentmondanak az említett két posztulátum érvényesülésének. Ezek pedig a hivalkodó pazarlás normája, a feltűnő dologtalanság vezérlő elve és az utolsó bevett divat szerinti öltözködés követelménye.

Veblen gondolatai azonban egy másik megközelítésben is cáfolatot jelentenek a közgazdaságtan emberképével kapcsolatosan feltett viselkedési posztulátumokat illetően. A *homo oeconomicus*ról fellelhető definíciók ugyanis kivétel nélkül azt hangsúlyozzák, vagy legalábbis azt éreztetik, hogy a gazdasági döntések mögött olyan egyéneket kell feltételeznünk, akik saját önös érdekeiket követik, és így kizárólag az egyéni hasznuk maximalizálásában érdekeltek (például *Simon* [1947], *Katona* [1960], *Andorka* [1995]). *Veblen* [1899/1975] azonban különös hangsúllyal emeli ki, hogy az egyén nem elszigegetve hozza meg fogyasztói döntéseit pillanatnyi hasznának maximalizálása érdekében, hanem elsősorban a másokkal való versengésben – és állandó változás közepette – látja saját vágyainak forrását. Ezért szerinte bármely termék ára azon a hasznosságon alapul, amelynek kútfője nem a saját szükségletünk kielégítésének vágya, hanem annak reménye, hogy mások úgy gondolják, eleget fizettünk érte.⁶ Ezt hívja Veblen „elvárt hivalkodó árnak”, amelynek alapján az egyének vagyoni helyzetüket és pénzügyi képességeiket egyaránt képesek lehetnek kifejezni, döntésüket pedig „szokásos hivalkodó fogyasztásnak”, amelynek segítségével e képességeiket ki is fejezik. Mindez azonban értelmezhető úgy is, hogy nem (csak) a javaknak van hasznossága, hanem már magának a fogyasztásnak is. Sőt, Veblen szerint „a fejlődés jelenlegi iránya a hivalkodó fogyasztás hasznosságának növekedése” (*Veblen* [1899/1975] 99. o.) .

Veblen logikájában tehát az egyén hasznosságértékelése elsősorban attól függ, hogy mit fog hozzá szólni a társadalom többi tagja, illetve hogy milyen kulturális-intézményi keretek közepette formálódik ez a társadalmi megítélés. Veblen azonban fontosnak tartja, hogy hangsúlyozza: ahogy a társadalmi megítélés is formálódik, úgy a fogyasztói preferenciáknak is változniuk kell. Ezért szerinte az ízlésbeli ítéleteket csak dinamikus – és evolúciós – szemléletben szabadna vizsgálni, amelyben nem tekinthetők a preferenciák exogén változóknak, vagyis nem lehet eltekinteni a kultúrák formálódásának, valamint a preferenciák változására gyakorolt hatásainak vizsgálatától sem. Mindez azonban igen csak ellentmond annak a neoklasszikus hagyományokra felépülő főáramú felfogásnak, hogy az egyének különböző és időben stabil preferenciái a „vágyakozás” egységes kategóriája szerint rendezhetők, a szubjektív értékítéletüket kifejező hasznosság pedig az a közös nevező, amiben bármely választás kifejezhető. Veblenről ebből a szempontból nyugodtan feltehetjük, hogy ő az evolúciós közgazdaságtan és a kulturális evolúció közgazdasági alkalmazásának első igazi teoretikusa.

Így Veblen evolúciós felfogása egyben értelmezhető úgy is, amely olyan társadalmi-kulturális és intézményi keretek közé helyezi a gazdasági racionalitást (*Kilpinen* [1999]),⁷

⁶ A 18. századi brit moralisták egy része – így például Adam Smith – által élesen bírált Hobbes *Leviatán* című művében kísértetiesen hasonlót állít, következtetésében viszont még tovább megy, mikor a következőket írja: „Mi más élőlényekkel ellentétben szakadatlanul versengünk egymással a megbecsülésért, a méltóságért. Következésképpen közöttünk irigység, gyűlölség s végül hadiállapot uralkodik” Az emberi természet így Hobbes szerint végtelen expanzióra tör, amelyben magának az értékét is az határozza meg, hogy „hatalma használatáért mennyit fizetnénk, tehát az érték nem feltétlen, hanem szükséglettől és mások ítéletétől függ” (*Hobbes* [1651/1970] 76. o., 147. o.).

⁷ A társadalom felépítménye által kijelölt racionalitást Veblen előtt már többen is megfogalmazták. Így például *Hobbes* [1651/1970] és *Durkheim* [1893/2001], akik a társadalmi rend irányból közelítenek. E témáról *Nagel* [1959] és *Andorka* [1995] írásai figyelemre méltók.

amelyek folyamatos evolutív formálódása állandóan alakítja a gazdasági döntéshozók gondolkodását, és ebből következően a gazdasági döntéshozás és racionalitás feltételezrendszerét (Redmond [2004] 183. o.). Nyilvánvaló, hogy Veblen mindezzel kiutat keres a neoklasszikus racionalitásértelmezés és az erre felépített döntéshozatal merevségéből, és egyben szakítani kíván a hagyományos tudományos megismerés mechanikus szemléletével és kartéziánus hagyományával. Ugyanakkor egy új megismerési kísérlettel, Darwin koncepcióját és fogalmi-módszertani eszköztárát használja fel akkor, amikor a szerzési és versengési ösztönök és kulturális-intézményi háttér hatására generálódó és formálódó erőterben (Edgell [2001]) próbálja meg körvonalazni az ember gazdasági szokásainak, valamint ezek változásának alapvető mozgatórugóit. Ezt Veblen így fogalmazza meg: „A biológia és a pszichológia tudományának újabb fejleményei nyomán az emberi természetet a szokások terminusaiban kell megragadnunk. (...) A gondolkodási szokások alkalmazkodása azonos az intézmények fejlődésével. Az intézmények fejlődésével együtt azonban sokkal lényegesebb változás is lejátszódik. Nemcsak arról van szó, hogy az emberek szokásai megváltoznak a helyzet változó kívánalmi nyomán, hanem ezek a változó kívánalmak is megfelelő változást hoznak létre az emberi természetben.” (Veblen [1899/1975] 206. o., illetve 200. o.)

Az a feltevés, hogy a gazdasági viselkedés legtöbbször szokásokon alapul, időben már jóval Veblen előtt, Mill gondolataiban is fellelhető, hiszen fejtegetéseiben sokszor azzal érvel, hogy „a gazdasági világ nagyobbik részét a szokás, nem pedig a verseny kormányozza” (idézi: Arrow [1986] 385. o.). Ebben az értelemben a szokás nem más, mint a múltban bevált eljárásokhoz való sikeres adaptáció. Nyilvánvaló, hogy az e terminusban megragadott értelmezés azt sugallja, hogy az adaptáció addig lehet funkcionális és sikeres, amíg a múlt ismétlődik, ám csődöt mond olyan helyzetekben, amikor a környezet folyamatosan és jelentős mértékben formálódik (Campbell [1986]). Veblen e gondolatai ugyanakkor azt hangsúlyozzák, hogy a szokások örökítik át a változásokat, így a szokás nem a mindennapi megszokott cselekvés szabálya, hanem éppen az újdonságokra való reagálás módja. Vagyis a szokások teszik lehetővé, hogy az egyének adaptálódjanak a változó környezethez. Így a társadalmi szokás – ami Veblennél sokszor a magatartási szabály – nem más, mint az egyéni viselkedés génjeinek hordozója.

Veblen gondolatai megdöbbenően újszerűnek tűnnek, ha megfontoljuk, hogy a különböző modern evolúciós megközelítések (például a sociobiológia, az evolúciós pszichológia vagy a humánetológia) mind egyetértenek abban, hogy az emberben évmilliókig tartó szelekciós nyomás alatt kifejlődtek bizonyos, genetikailag kódolt, adaptív viselkedési tulajdonságok. Érdemes a sociobiológia alapvető gondolatmenetére utalni, amely szerint az emberben genetikailag meghatározott hajlam fejlődött ki arra vonatkozóan, hogy a társas viselkedésnek az adaptív formáit részesítse előnyben. Vagyis az ember viselkedési tulajdonságai közül számos társas viselkedési jegy a természetes szelekció működése során alakult ki – a külső környezet kihívásaira adott adaptív válaszként. E sikeres adaptáció pedig oda vezetett, hogy e genetikailag meghatározott társas viselkedési hajlamok az adott közösség kultúrája által előírt viselkedési szabályokká rögzültek (Berezkei [1992], [1998]).

A társas viselkedési jellemzők tehát mintegy *szelekciós előnyökkel* ruházták fel hordozóikat azok között az ökológiai és szociális viszonyok között, amelyben az emberi evolúció végbement. És miután hosszú időn keresztül növelték az egyének túlélési és szaporodási esélyeit, genetikai alapjai rögzültek a populáció génkészletében (Berezkei [1992] 25. o.). Vagyis az embernek a biológiailag ésszerű magatartásformákra genetikai hajlama alakult ki, s bizonyos hajlamok annyira hasznosnak, adaptívnek minősültek, hogy a kulturális evolúció során elnyerték a kultúra legmesszebbmenő támogatását (Mannhardt [2004] 95. o.). Tehát a kultúra az, ami szentesítette, erkölcsi szabályokká

alakította a hajlamokat, és elsősorban a társas viselkedési szokásokat. Ez azonban azt is jelenti, ha a kultúra változott (és változik), a társas együttélés szabályainak és szokásrendszerének, valamint a racionális, az önérdekű és az erkölcsös cselekvések jelentéstartalmának is változáson kellett (és kell) keresztülmennie. A gazdasági cselekvéseket ezért nem lehet mechanikus szemléletben, tértől és időtől függetlenül vizsgálni.

Veblen evolúciós víziójának tehát óriási szerepe van abban, hogy megmutatta a társadalomtudományok művelői számára azt, hogy az emberi természet kutatásánál nem szabad megfélemlkezni a kulturális-intézményi környezet és annak változása emberi viselkedésre gyakorolt hatásainak vizsgálatától sem, hiszen az – ha a mai evolúciós érveléseket elfogadjuk, genetikailag – mélyen beleágyazódik az ember társas viselkedési szokásaiba, utat szabva egyben az emberi cselekvések mikéntjének is. Veblen evolúciós víziója ugyanakkor azt is jócskán sugallta a közgazdaságtudomány számára, hogy az ember gazdasági viselkedésének tanulmányozásához azokat a megfontolásokat is számba kell venni, amelyek a modern biológia és pszichológia evolúciós megismerési útjain is fellelhetők. Mindezek alapján Veblent ízig-vérig evolúciós teoretikusnak tekinthetjük.

De vajon tekinthetjük-e Veblent ízig-vérig közgazdasági teoretikusnak? Az kétségtelen ugyanis, hogy gondolatai és szintetista törekvései nem voltak beilleszthetők kora közgazdaságtanának analitikus, pozitivista szemléletébe. Arról a korról van szó, amelyben a tiszta (*pure*) tudomány iránt érzett feltétlen tisztelet más – alternatív – metodológiai megközelítéseket nem tűrt vagy legalábbis nem támogatót. Ráadásul az akkor megjelenő tudományfilozófiai megközelítések is elsőrendű feladatuknak a tudományos megismerés logikai, szemantikai vizsgálatát tartották, ami a különböző tudományok megismerési törekvéseinek további irányait is meghatározta. Ha azonban a fenti kérdésre a közgazdaságtan jelenlegi megismerési viszonyai között keressük a választ, akkor egy másik kérdést is tisztázni kell: vajon van-e ma valóságos módszertani pluralizmus, és léteznek-e egyáltalán a platóni hagyományokra felépülő nyugati ismeretelméletnek valóságos és rendezett (konzisztens és koherens) alternatívái? A kérdés megválaszolása azért is fontos lehet, mert ami alternatívának tűnik az új évezredben, azt még ma is gyakran nevezik inkább ismeretelméleti anarchizmusnak, vagy jobb esetben alternatív – és eretnek – kutatási programnak. Ezért is fontos hangsúlyoznunk, hogy az evolúciós közgazdaságtan valódi – versengő – alternatívája lehet a mai főáramú közgazdasági elméletnek, Veblen gondolatainak pedig ebben a szemléletben központi helyet kell kapnia.

*

Veblen a neoklasszikus közgazdaságtan ellen kritikai élel megfogalmazott evolúciós szemléletű műveiben az elsősorban Henrik Ibsentől és Edward Bellamytól ihletést nyert ironikus és szatirikus retorika alkalmazása mellett (*Edgell* [2001]) arra is nagy hangsúlyt próbált helyezni, hogy a *homo oeconomicus*t egy sokkal realiztikusabb és humánusabb pszichológiai előfeltevésekre felépített közgazdasági emberképpel helyettesítse. E törekvéseiben pedig Kirzner szerint egészen odáig eljutott, hogy érveléseiben már-már egyfajta protoskinneriánus behaviorizmus érhető tetten (*Kirzner* [1976] 36. o.). Törekvései azonban abból a szempontból mindenképpen kudarcra voltak ítélve, hogy az emberi tényező szerepét képtelen volt egy koherens és konzisztens módszertani keretbe helyezni. Így a vebleni metodológia e tekintetben – és *Seckler* szavaival – csak mint Veblen „titkainak egyike” (*Seckler* [1975] 85. o.) maradt fent.

De az intézményi iskola későbbi teoretikusai is kritikai élel jegyzik meg azt, hogy Veblen adós maradt egy szisztematikus metodológiai keret felépítésével (*Hodgson* [2001] 246. o.). Gondolatai védelmében azonban mindenképpen le kell szögezni azt, hogy azok Veblen korát jócskán megelőzték, és ebből az is következik, hogy az emberről alkotott

ismeretelméleti feltevései sem történeti, sem pszichológiai megközelítésben nem vehetők fel a versenyt a kor uralkodó tudományos megismerési módszereivel. Ezért evolúcionista közelítésmódja sem lehetett valóságos alternatívája a marginalista forradalom mentén szintetizálódó neoklasszikus elméletnek. Vagy ahogy Coats kuhni terminusban megfogalmazza: „Veblen törekvése, hogy egy alternatív, evolúciós kutatási programot létrehozson, tökéletesen kudarcot vallott.” (Coats [1976] 47. o.) Mindamellett Veblen evolúciós teóriája egy olyan igen szofisztikált, holisztikus (Baskoy [2003] 1122. o.) és dinamikus értelmezését nyújtotta a kapitalista gazdaság működéséről, amely az első interdiszciplináris közelítését vállalja a közgazdasági folyamatok megismerésének, hiszen számba vette azoknak a társadalmi, politikai, kulturális és pszichológiai dimenzióknak az esszenciáit is, amelyek a gazdasági folyamatokat formálják, illetve amelyek egymást is kölcsönösen meghatározzák. Ezért tudományunk sokat veszít azzal, ha Veblen evolúciós meglátásainak továbbra is marginális szerepet szán az új évezred megismerési törekvéseiben.

Hivatkozások

- ANDORKA RUDOLF [1995]: Homo socio-oeconomicus. A közgazdaságtan és a szociológia emberképe. Akadémiai kiadó, Budapest.
- ARROW, K. J. [1975]: Thorstein Veblen as an Economic Theorist. *The American Economist*, Vol. 19. No. 1. 5–9. o.
- ARROW, K. J. [1986]: Rationality of Self and Others in an Economic System, *Journal of Business*. Vol. 59. No. 4. Part 2. 385–399. o.
- BASKOY, T. [2003]: Thorstein Veblen's Theory of Business Competition. *Journal of Economic Issues*, Vol. 37. No. 4. 1121–1137. o.
- BERECZKEI TAMÁS [1992]: A génektől a kultúráig. Szociobiológia és társadalomtudomány. Cserépfalvi könyvkiadó, Budapest.
- BERECZKEI TAMÁS [1998]: A belénk íródott múlt. Evolúció és emberi viselkedés. Dialog Campus kiadó, Budapest–Pécs.
- BROWN, D. [1998]: Thorstein Veblen in the Twenty-First Century. Edward Elgar Cheltenham.
- BUCHHOLZ, T. G. [1998]: Új ötletek halott közgazdászoktól. Európa Kiadó, Budapest.
- BUCHHOLZ, T. G. [2000]: A gazdaságon innen és túl. Európa Kiadó, Budapest.
- BUSH, P. [1993]: The Methodology of Institutional Economics: A Pragmatic Instrumentalist Perspective. Megjelent: *Tool, M.* (szerk.): *Institutional Economics: Theory, Method, Policy*. Kluwer, Boston, 59–107. o.
- CAMPBELL, D. T. [1986]: Rationality and Utility from the Standpoint of Evolutionary Biology, *The Journal of Business*. Vol. 59. No. 4. 355–364. o.
- COATS, A. W. [1976]: Economics and Psychology: The Death and Resurrection of a Research Programme. Megjelent: *Latsis, S. J.* (szerk.): *Method and Appraisal in Economics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DAVIS, A. K. [1944]: Veblen on the Decline Protestant Ethic, *Social Forces*, 22. 282–286. o.
- DIGGINS, J. P. [1978]: The Bard of Savegery: Thorstein Veblen and the Modern Social Theory. Harvester Press, Brighton.
- DORFMAN, J. [1934/1966]: Thorstein Veblen and His America. Viking, New York.
- DURKHEIM, É. [1893/2001]: A társadalmi munkamegosztásról. Osiris, Budapest.
- EDGEELL, S. [2001]: Veblen in Perspective: His Life and Thought. Armonk. M. E. Sharpe, New York.
- FAGERBERG, J. [2003]: Schumpeter and the Revival of Evolutionary Economics: an Appraisal of the Literature. *Journal of Evolutionary Economics*, Vol. 13. No. 2. 125–159. o.
- FOSS, N. J. [1994]: The Biological Analogy and the Theory of Firm. *Journal of Economic Issues*, 28. 1115–1136. o.
- FOSTER, J. B. [2002]: An Evolutionary Critique of Economics in the Making, *Review of Social Economy*. Vol. 60. No. 2. 291–297. o.

- HART, N. [2003]: Marshall's Dilemma: Equilibrium versus Evolution. *Journal of Economic Issues*, Vol. 37. No. 4. december, 1139–1160. o.
- HAYEK, F. A. [1992]: Végzetes önhittség. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HAYEK, F. A. [1995]: Dr. Bernard Mandeville. Megjelent: *Piac és szabadság. Válogatott tanulmányok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 479–495. o.*
- HIDEG ÉVA [2001]: Általános evolúciós elmélet és modellezés a társadalomtudományokban. BKÁE Jövőkutatói tanszék, Budapest.
- HOBBS, TH. [1651/1970]: *Leviatán, vagy az egyházi és világi állam anyaga, formája és hatalma.* Magyar Helikon, Budapest.
- HOBSON, J. A. [1937]: The Economics of Thorstein Veblen. *Political Science Quarterly*. Vol. 52. No. 1. 139–144. o.
- HODGSON, G. M. [1999]: *Evolution and Institutions: On Evolutionary Economics and the Evolution of Economics.* Edward Elgar, Northampton, MA.
- HODGSON, G. M. [2001]: *Frontiers of Institutional Economics.* New Political Economy, Vol. 6. No. 2. 245–253. o.
- HODGSON, G. M. [2003]: Darwinism and Institutional Economics. *Journal of Economic Issues*, Vol. 37. No. 1. 85–97. o.
- KATONA, G. [1960]: Rational Behavior. *The Powerful Consumer.* Mcgraw-Hill. New York, 138–154. o.
- KELM, M. [1997]: Schumpeter's Theory of Economic Evolution. *Journal of Evolutionary Economics*, Vol. 7. No. 2. 97–130. o.
- KILPINEN, E. [1999]: What is Rationality? A New Reading of Veblen's Critique of Utilitarian Hedonism. *International Journal of Politics, Culture, and Society*. Vol. 13. No. 2. 187–206. o.
- KIRZNER, I. M. [1976]: *The Economic Point of View.* Sheed and Ward, Kansas City.
- LANGLOIS, R. N. [1986]: *The New Institutional Economics: an Introductory Essay.* Megjelent: *Langlois, R. N. (szerk.): Economics as a process. Essays in the New Institutional Economics.* Cambridge University Press, Cambridge.
- LEIBENSTEIN, H. [1950/1982]: Bandwagon, Snob, and Veblen Effects in the Theory of Consumer's Demand. Megjelent: *Mansfield, E. (szerk.): Microeconomics. Selected Readings.* Norton, New York, 4. kiadás, 12–30. o. Első megjelenés: *Quarterly Journal of Economics*, 62. 1950. 183–207. o.
- LEVY, JR. M. J. [1997]: Introduction. Megjelent: *Thorstein Veblen: Absentee Ownership.* Transaction Publishers, New Brunswick, NJ.
- MAGYARI BECK ISTVÁN [2000]: *A homo oeconomicustól a homo humanusig.* Aula, Budapest.
- MANNHARDT ANDRÁS [2004]: *A kultúra elavulása. Evolúció és társadalom.* Magánkiadás, Budapest.
- MARSHALL, A. [1890/1961]: *Principles of Economics.* Macmillan, London.
- MIROWSKI, PH. [1984]: Physics and the „Marginalist Revolution”. *Cambridge Journal of Economics*. Vol. 8. No. 4. 361–379. o.
- MITCHELL, W. C. [1936/1964]: *What Veblen Thought.* Reprint. Augustus M Kelley, New York.
- NAGEL, T. [1959]: Hobbes's Concept of Obligation. *Philosophical Review*, Vol. 68. No. 1. 68–83. o.
- NELSON, R. R–WINTER, S. G. [1982]: *An Evolutionary Theory of Economic Change.* Harvard University Press, Cambridge.
- PÁL ESZTER [2001]: Néhány szempont a biológia és a szociológia közös történetének vizsgálatához. Megjelent: *Pál Eszter (szerk.): Útközben. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből.* Somlai Péter 60. születésnapjára. Új Mandátum, Budapest, 214–227. o.
- PÁL ESZTER [2004]: „Társadalmi evolúció” és „organizmus” – avagy mire jók a metaforák. Megjelent: *Somlai Péter (szerk.): Az evolúció elméletei és metaforái a társadalomtudományokban.* Napvilág Kiadó, Budapest, 95–116. o.
- REDMOND, W. H. [2004]: On Institutional Rationality. *Journal of Economic Issues*. 38. március, 173–188. o.
- RIESMAN, D. [1953]: *Thorstein Veblen: A Critical Interpretation.* Charles Scribner's Sons, New York.
- RIESMAN, D. [1996]: *A magányos tömeg.* Polgár Kiadó, Budapest.

- ROBBINS, L. [1932]: An Essay on the Nature and Significance of Economic Science. Macmillan, London.
- SAMUELSON, P. A.–NORDHAUS, W. D. [2000]: Közgazdaságtan. KJK–Kerszöv, Budapest.
- SCHUMPETER, J [1954]: History of Economic Analysis. Allen and Unwin, London.
- SECKLER, D. [1975]: Thorstein Veblen and the Institutionalists. Colorado Associated University Press, Boulder.
- SIMON, H. [1947]: Administrative Behavior. Macmillan, New York.
- SOWELL, TH. [1967]: The Evolutionary Economics of Thorstein Veblen, Oxford Economic Papers, Vol. 19. No. 2. 177–199. o.
- SZAKOLCZAI ÁRPÁD [1990]: A fejlődés megkérdőjeleződése. A gazdasági fejlődés modern mítosza és valós alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- TUNZELMANN, G. N. VON [1991]: Malthus's Evolutionary Model, Expectations, and Innovation. Journal of Evolutionary Economics. Vol. 1. No. 4. 273–291. o.
- VEBLEN, T. [1898/1919]: Why is Economics not an Evolutionary Science? Megjelent: *Veblen, T.: Why is Economics not an Evolutionary Science? The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays*. B.W. Huebsch, New York, 1919. 56–81. o.
- VEBLEN, T. [1899/1975]: A dologtalan osztály elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- VÖRÖS MIKLÓS [1995]: Fogyasztás és kultúra. Replika, 21–22. sz. <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/2122/voros.htm>
- WALKER, D. A. [1977]: Veblen's Economic System. Economic Inquiry, 15. 213–237. o.
- YOUNG, R. M. [1969]: Malthus and the Evolutionists: the Common Context of biological and Social Theory. Past and Present, 40. 109–141. o.